

Fuge-s og tidsenheder

Christina Kaa Rosted & Esben Alfort

Sammensætningsforled som dag-/dags- har forskelligt semantisk indhold, idet formen med fuge-s signalerer en måleenhed med kontrast til andre tidsenheder, mens formen uden fuge-s betegner noget, som blot finder sted om dagen. Andre ord som nat-/natte- og års- følger lignende principper.

Brugen af fuge-s i dansk er uhyre kompleks og i vid udstrækning vilkårlig fra et synkront synspunkt. Der er imidlertid en lang række principper, som gælder for visse forskellige grupper af ord. Vi skal her beskæftige os med ord, der betegner tidsenheder. Her forekommer samme forled både med og uden fuge-s, med forskellig betydning. Data stammer fra den faktiske brug af formerne på internettet.

I sammensatte ord med forleddene *dag-/dags-* kan man observere en gennemgående forskel i betydning afhængig af den valgte form. *Dag-* betegner således noget, der forekommer om dagen, mens *dags-* betegner noget, der varer en dag. *Dagarbejde*, *dagarrangement*, *dagrejse*, *dagsejlad*, *dagmarch*, *dagløn*, *dagtakst* betegner alle noget, der finder sted om dagen - sammenlign *natarbejde*, *natarrangement*, *natrejse*, *natsejlad*, *natmarch* og *nattakst*. Omvendt er *dagsarbejde* det, man kan få fra hånden på en dag, et *dagsarrangement* varer en dag, og *dagsrejse*, *dagssejlad*, *dagsmarch* og *dagsstrækning* er alt sammen ord for den afstand, man kan tilbagelægge på en dag. Endelig er *dagstakst* og *dagsløn* det, man tager hhv. får for en dags arbejde, og *dagsforbrug* er det, man kan nå at forbruge på en dag. Alle formerne med *dags-* refererer altså til måleenheden *dag*, mens dem, der er sammensat med *dag-* refererer til fænomenet 'dag' i modsætning til 'nat'.

Forleddene *dag-*, *nat-*, *aften-*, *morgen-* kan bruges i indbyrdes kontrasterende betydning: *natarbejde*, *natsøvn*, *natvagt* står i kontrast til *dagarbejde*, *dagsøvn*, *dagvagt* og tilsvarende med *aften-* og *morgen-*. En sundhedsplejerske kan f.eks. finde på at tale om en babys *problemer med at sove roligt og længe efter den første natsøvn*, dvs. i modsætning til *dagsøvn*, som foregår om dagen. I ord som disse er tiden på døgnet definerende for begrebet; døgnet inddeles i morgen, dag, aften og nat. Det er altså ikke

Fuge-s og tidsenheder

tilfældigt, at ordet *vagt* i betydningen *arbejdsskift* vælger forleddet *nat-*, i modsætning til *vagt* i betydningen *vægter*, som vælger *natte-*.

Ved ord som *nattearbejde*, *nattesøvn* og *nattevagt* er inddelingen i perioder af døgnet ikke så fremtrædende, og der er ingen kontrast indbygget i betydningen. Disse ord betegner blot aktiviteter, der foregår om natten. Man kommer selvfølgelig ikke udenom, at *nat* altid kontrasterer med *dag*, men det er ikke en del af betydningen af disse ord. Det er derfor ikke tilfældigt, at et ord som *nattetakst* er så godt som ikke-eksisterende; her er kontrasten nødvendigvis en del af betydningen, hvorfor ordet *nattakst* føles mest passende.

Tilsvarende er der ord om aktiviteter, der forekommer om dagen: *dagsarbejde*, *dagssøvn*. Ordet *dagsarbejde* bruges gerne om det daglige arbejde (dette er da også DanNets definition af ordet). At denne betydning hænger sammen med *dagsarbejde* i modsætning til *dagarbejde* (DanNet: *arbejde, der udføres om dagen*), følger naturligt af, at det ikke står i kontrast til andre dele af dagen, men blot betegner noget, der udføres når det er dag. Over en længere tidshorisont indebærer dette naturligvis tilbagevendende dagligt arbejde. Man kan sammenligne med et ord som *nattesved*. Dette indebærer, at man plages af sved om natten. Hvis man brugte ordet *natsved*, ville det betyde, at det var en anden type sved, end ”*dagsved*”. Ordet bruges ikke. Omvendt er det med *natmad* (formen *nattemad* bruges normalt ikke). *Natmad* er netop typisk anderledes end den mad, man spiser på andre tider af døgnet. Begrebet indgår i en inddeling af dagen i ”madperioder” som *morgenmad*, *frokost*, *aftensmad* og *natmad*. Der er altså et tydeligt element af kontrast. Endnu et eksempel er *nattelys*, hvilket betegner lys, som forefindes om natten, f.eks. gadelygter (*Haslevej har brug for mere nattelys*). Omvendt er *natlys* (hvis man ser bort fra henvisninger til planten *Oenothera biennis*) en særlig type lys, der er udviklet til at blive brugt om natten. Der er tale om svage vågeblus, som benyttes som belysning om natten, f.eks. i forbindelse med spædbørn eller kæledyr.

Det kan synes inkonsekvent, at vi bruger formen *aftensmad* med fuge-s, når de her præsenterede tendenser peger på, at det burde hedde *aftenmad*. Det hedder da heller ikke *morgensmad*; *aftensmad* og *aftensmåltid* er undtagelserne, der bekræfter reglen. I Ordbog over det Danske Sprog forekommer ordet *aftensmad* slet ikke, så det må formodes at være et relativt nyt udtryk. Derimod fandtes både *aftenmål* og *aftenmåltid*, ved siden af

Fuge-s og tidsenheder

varianterne *aftensmål* og *aftensmåltid*. Mon ikke -s- er kommet ind i disse ord via udtrykket *til aftens* - som i ”hvad skal vi have at spise *til aftens*?”. *Til* styrede i gammeldansk genitiv, jf. *til søs*, *til lands*, *til vands*, *til køjs* osv. Altså hed det også *til aftens*. Man kan således forestille sig, at det i virkeligheden oprindeligt er adverbiet (*til*) *aftens*, der er forleddet i ordet *aftensmad*. Et tilsvarende adverbium *til morgens* benyttedes normalt ikke, formentlig fordi man ganske enkelt sjældent har behov for at spørge, hvad man skal have at spise *til morgens*. Fænomenet har derfor ikke spredt sig til *morgenmad*. I dag er adverbiet gået af brug, men genfindes endnu i ordet *aftensmad*, som er blevet leksikaliseret i den form.

Udover at henvise til en måleenhed kan formen *dags-* også betegne noget, der er aktuelt. Aktualiteten varer da også typisk en dag, og står under alle omstændigheder ingenlunde i kontrast til nat, morgen eller aften. Eksempler er *dagsbegivenhed*, *dagsaktuel*, *dagsværdi*, *dagsvurdering* og *dagstilbud*. Bemærk at et *dagtilbud* omvendt er et tilbud om et sted, hvor man kan være om dagen.

Ordet *dagsvagt* er ikke særlig hyppigt¹, men når det mødes, er det ofte med samme betydning som *dagvagt*. Dette skyldes, at de fleste aktiviteter normalt foregår om dagen. Der er derfor kun behov for at bruge et ord som *dagsvagt* (dvs. en person, der holder vagt om dagen), hvis det er i kontrast til hans kolleger, som holder vagt om natten. Da der netop ikke er nogen kontrast til *nat* indbygget i ordet *dagsvagt*, er det et ord, man sjældent har behov for at bruge. På samme måde bruges ord med *nat-* og *natte-* ofte synonymt, f.eks. *natarrangement/nattearrangement*, *natløb/natteløb*. Da dette er aktiviteter, der normalt foregår om dagen, vil der naturligt være et element af kontrast associeret med sådanne begivenheder, hvorfor begge former kan bruges. Ordene med *natte-* betegner begivenheder, der foregår om natten, mens dem med *nat-* betegner begivenheder, der specifikt er planlagt til at foregå om natten i modsætning til andre tidspunkter på døgnet. Dette er naturligvis i sidste ende i reglen det samme. Der vil derfor altid være en vis forvirring omkring sådanne begreber og betydningsforskellene imellem dem. Det er dog vores indtryk, at der *er* principper, som bliver overholdt i de fleste tilfælde; variationen skyldes mere at der ikke er den store forskel på de fænomener, ordene betegner, end at deres betydning som sådan er faldet sammen eller udvandet.

¹ Ca. 4% af resultaterne på Google var med fuge-s.

Fuge-s og tidsenheder

Til sidst skal bemærkes, at *års-* kun forekommer med betydningen 'som varer eller dækker et år', hvilket forklarer hvorfor formen med *fuge-s* er så godt som enerådende. Ordet *år* er ganske enkelt altid en måleenhed, i modsætning til *dag*, som også er modsætning til *nat*. Bortset fra andre måleenheder er der ingenting, *år* kan kontrastere med.

Christina Kaa Rosted & Esben Alfort